

18. *Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів* / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – С. 349-350. 19. *Пчелинцева Л.М.* Цит. робота. – С. 253. 20. *Семейное право: Учебник* / Гонгалло Б.М., Крашенинников П.В., Михеева Л.Ю., Рузакова О.А.; под ред. П.В. Крашенинникова. – М.: Статут, 2007. – С. 123. 21. *Підопригора О.А., Харитонов С.О.* Римське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 289. 22. *Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / За ред. В.В. Дубічинського.* – Х.: ВД «ШКОЛА», 2008. – С. 580. 23. *Красавчиков О.А.* Юридические факты в советском гражданском праве. – М.: Юрид. лит., 1958. – С. 126-127. 24. *Гражданское право: В 4 т. – Т.1: Общая часть: Учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлению 521400 «Юриспруденция» и по специальности 021100 «Юриспруденция»* / [Ем В.С. и др.]; отв. ред. Е.А. Суханов. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – С. 434. 25. *Антокольская М.В.* Цит. робота. – С. 171.

УДК 347.132.14

А. В. КОСТРУБА

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДЕЛІКТУ ЯК ПРАВОПРИПИНЯЮЧОГО ЮРИДИЧНОГО ФАКТУ

Розглянуто цивільно-правовий делікт як протиправне діяння й правоприпиняючий юридичний факт. Проаналізовано сучасні підходи до розуміння природи цивільно-правового делікту, правочину як правомірної дії учасників цивільних правовідносин, а також способів їх встановлення в цивільних правовідносинах, визначено існування явища конкуренції презумпції правомірності правочину і наявності вини в порушенні прав, у зв'язку з чим запропоновано практичні способи вирішення цього питання судом. Зроблено висновок, що найефективнішим способом захисту прав та законних інтересів учасників недійсних правочинів є визнання їх деліктами, у зв'язку з чим до його сторін можна буде застосувати наслідки цивільного правопорушення.

Ключові слова: *правоприпиняючий юридичний факт, правоприпинення, юридичний факт, делікт, правопорушення.*

Коструба А. В. Некоторые вопросы гражданско-правового деликта как право-прекращающего юридического факта

Рассмотрен гражданско-правовой деликт как противоправное деяние и право-прекращающий юридический факт. Проанализированы современные подходы к пониманию природы гражданско-правового деликта, сделки как право-прекращающего юридического факта, а также способов их установления в гражданских правоотношениях, определено существование явления конкуренции презумпции правомерности сделки и наличия вины в нарушении прав, в связи с чем предложены практические способы решения этого вопроса судом. Сделаны выводы о том, что наиболее эффективным способом защиты прав и законных интересов участников недействительных сделок является их признание деликтами, в связи с чем к его сторонам можно будет применять последствия гражданского правонарушения.

Ключевые слова: *правопрекращающий юридический факт, правопрекращение, юридический факт, деликт, правонарушение.*

© КОСТРУБА Анатолій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного і трудового права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Kostruba A. Some features of civil legal delict as right depriving jural fact

The article is devoted to the description of civil legal delict as a violation of the law and right-depriving jural fact. Analyzing the modern approaches to understanding the nature of legal civil delict, deal as right depriving jural fact and the means of its determination in civil relations author ascertains the existence of competition between presumption of deal's relevancy and presumption of fault availability in law violation and as a result offers the ways of settlement of this question by the court. The author makes a conclusion that the most effective mean of protection the rights and legal interests that can be used by the invalid deal's parts is the recognition such a deal as delict and as a result to apply to it the consequences of legal breach in civil relations.

Key words: *right-depriving jural fact, right-deprivation, jural fact, delict, delinquency*

Юридичні факти, будучи однією з фундаментальних категорій юриспруденції, не раз ставали предметом дослідження теоретиків та практиків юридичної діяльності. Водночас багатогранність цього явища та його основоположний характер змушує дослідників різних часів знову й знову повертатися до його дослідження. Саме базисний характер юридичних фактів зумовлює потребу їх розгляду в аспекті розвитку існуючих та появи нових юридичних конструкцій. Динаміка правовідносин і видозміни в правовій системі вимагають приміряти ці конструкції до базових юридичних одиниць і тим самим встановлювати їх життєздатність і логічність побудови. Зокрема, дуже цікавим виявляється розгляд питання цивільно-правового делікту як правоприпиняючого юридичного факту, адже сам делікт у більшості наукових праць розглядається автономно, а його правоприпиняючі наслідки завжди ототожнюються зі шкодою, яка спричиняється учасникам цивільних правовідносин.

Висвітлення питань, пов'язаних з юридичними фактами та цивільно-правовими деліктами, можна знайти на сторінках наукових праць таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як Ч.Н. Азімов, В.І. Борисова, Л.М. Баранова, В.В. Вітрянський, О.С. Юффе, В.Б. Ісаков, І.М. Лукіна, А.О. Немцева, А.В. Нижний, І.В. Спасько-Фатеева, Я.М. Шевченко, В.Л. Яроцький та ін.

Під цивільним правопорушенням у юридичній літературі розуміють суспільно небезпечне (шкідливе) винне протиправне діяння учасників правовідносин¹. Цивільне правопорушення можна також визначити як дію або бездіяльність особи, яка порушує норми актів цивільного законодавства або умови договору та з якою договір або закон пов'язує виникнення цивільно-правової відповідальності². Найбільш прийнятною й такою, що повністю відображає місце цивільно-правового делікту в механізмі правового регулювання майнових відносин, на нашу думку, є позиція, згідно з якою поняття правопорушення слід розглядати в нерозривному зв'язку зі структурою правової норми, а також із категоріями юридичного обов'язку, санкції і відповідальності. У такому сенсі правопорушення є специфічним юридичним фактом, а його здійснення тягне виникнення особливого різновиду охоронних правовідносин відповідальності³.

У літературі виділяють такі елементи (умови) правопорушення:

- суспільна небезпечність (заподіяння шкоди);
- протиправність поведінки;
- причинний зв'язок між протиправністю поведінки й заподіяною шкодою;
- вина.

Крім того, зазначені елементи складу цивільного правопорушення одночасно є умовами (підставами) цивільно-правової відповідальності⁴, з основною метою відновлення шкоди й порушеного права, навіть за рахунок заподіювача⁵.

Традиційно Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) закріплює презумпцію вини особи, яка вчинила правопорушення. Це означає, що вона вважається винною в завданні шкоди, невиконанні зобов'язань або іншому правопорушенні, доки не буде доведено іншого⁶. Але в такому разі, вважаємо, може утвердитися конкуренція презумпцій юридичних фактів. У силу того, що норми ЦК України закріплюють презумпцію правомірності оспорюваного правочину, виявляється, що у разі оспорювання такого правочину, якщо він має ознаки цивільного правопорушення, суд зіштовхується з питанням визначення пріоритету або примату презумпцій. У судовому засіданні презюмується, що оспорюваний правочин є дійсним, тобто правоприпиняючий юридичний факт є таким, що настав і його наслідки у формі припинення прав, обов'язків або правовідносин є дійсними й такими, що настали. Але водночас суд має презюмувати вини особи, яка вчинила правоприпиняючий юридичний факт у скоєнні цивільного правопорушення.

У зв'язку з цим слід зважати на те, хто з суб'єктів цивільного права може встановити наявність правопорушення у відносинах. Звісно, це самі сторони та суд. У разі якщо сторони не знаходять згоди у вирішенні цього питання, вони звертаються до третьої сторони – суду. Тому випадку виникає необхідність встановлювати пріоритет презумпцій. На нашу думку, визначальним моментом для вирішення цього питання є факти, встановлені сторонами до початку судового процесу, і їх визнання сторонами. Саме ці обставини й впливають на визначення характеру подальшого судового розгляду, тобто цей розгляд базуватиметься на презумпції правомірності правочину чи на презумпції вини особи.

Якщо одна зі сторін до моменту звернення до суду або на попередньому судовому засіданні визнає свою вини у вчиненні цивільно-правового delікту з усіма ознаками, притаманними останньому, вона не зможе посилається на презумпцію правомірності правочину й легальності його наслідків. У такому разі суд буде змушений покласти в основу судового розгляду твердження про вини сторони у вчиненні правопорушення. В іншому випадку, навіть коли вчинене діяння має явні ознаки цивільно-правового delікту, пріоритет має надаватися презумпції дійсності правочину. Отже, особа, яка звернулася до суду, буде доводити, що у відносинах з іншими суб'єктами цивільного права виник цивільно-правовий delікт.

Ця ситуація пояснюється тим, що правочин є правомірною дією, направленою на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків. У зв'язку з цим сама постановка питання про вини особи у вчиненні правопорушення є некоректною. Адже як об'єктивно може статися так, що особа вчиняє правочин, а предметом розгляду в суді є її вина. Вина у вчиненні ніби правомірного правочину чи вина у вчиненні ніби правопорушення?

Проте такий стан речей можливий лише в тому разі, коли сторони або сторона вчинила саме правочин як правоприпиняючий юридичний факт. У випадках з вчинками, безспірно, судовий розгляд базуватиметься на презумпції вини особи у вчиненні правопорушення.

Водночас варто звернути увагу на те, що презумпція наявності вини у вчиненні правопорушення не є доказом наявності правопорушення. Спочатку учасникам відносин слід встановити наявність інших елементів цивільно-правового delікту, а лише потім додати елемент, існування якого презюмується, – вини особи. Визнання ж вини у вчиненні правопорушення не є визнанням існування самого цивільного правопорушення. У зв'язку з чим, ця презумпція лише певним чи-

ном полегшує роботу учасників судового процесу у встановленні формальної істини, але не виконує її в повному обсязі й не звільняє від обов'язку встановити інші елементи правопорушення.

Ми дотримуємося думки, що не всі недійсні та нікчемні правочини є правопорушеннями. Слушними з цього приводу є слова О.О. Кота, на думку якого цілком логічним є те, що вчинення недійсного правочину може завдати певної шкоди суб'єктам цивільного права або суспільному правопорядку⁷, але при цьому така шкода не обов'язково супроводжується іншими трьома ознаками цивільно-правового delікту.

Зважаючи на вищевикладене, можна зробити висновок, що правоприпиняючий юридичний факт у формі цивільного правопорушення може бути недійсним у разі відсутності одного з елементів правопорушення (відсутність юридичного факту в формі delікту). Проте недійсність правопорушення означає його відсутність, у зв'язку з чим можливим є варіант існування правоприпиняючого юридичного факту в формі правочину. Водночас на практиці частими є випадки, коли діяння суб'єкта цивільно-правових відносин ззовні має ознаки цивільного правопорушення, але насправді його не було за відсутності одного з основних елементів складу. Наприклад, знищення старих меблів або побутової техніки чи інших речей на замовлення власника на підставі правочину, який має ознаки цивільно-правової угоди, є не чим іншим, як правомірними діями – послугою, і хоча це діяння є винним і до того ж наявний причинно-наслідковий зв'язок між діянням і наслідком, це діяння залишається правоприпиняючим юридичним фактом у формі правочину за відсутності шкоди. Цивільне правопорушення як правоприпиняючий юридичний факт може мати місце тоді, коли воно припиняє речове право у зв'язку зі знищенням речі або спричиненням шкоди її власнику, яка унеможливує існування речових правовідносин, або коли воно припиняє зобов'язальне право у зв'язку з тим, що є підставою його припинення, передбаченого умовами договору або законом.

Знищення або пошкодження речі в речових правовідносинах припиняє право власності на підставі ЦК України. Конструкція правоприпиняючого юридичного факту в формі правопорушення в речових правовідносинах має дещо варіативний характер. Ззовні це класична модель юридичного факту. Більше того, охоронні норми, як правило, сконструйовані дуже точно й до того ж містяться в одному нормативному приписі, який складається з гіпотези, диспозиції й санкції, тобто причини, умов і наслідку. Але в силу того, що цивільне правопорушення є причиною розгляду більшої кількості справ у суді, то умовно суд і є тим фактором, який вносить варіативний елемент у цивільні правовідносини з приводу правопорушення.

Отже, як ми з'ясували, правоприпиняючий юридичний факт може мати місце в правовій дійсності у вигляді правомірних дій – правочинів, неправомірних дій – цивільних delіктів і у вигляді подій як правоприпиняючих юридичних фактів, які знаходяться поза волею учасників цивільного обороту.

Ці тези можуть бути корисними для учасників цивільного обороту й правозастосовних суб'єктів, зокрема для суду, оскільки дозволяють вже на першому етапі судового провадження окреслити алгоритм дій та напрям діяльності для встановлення істини у справі. Крім того, вони можуть допомогти іншим суб'єктам цивільного обороту під час проведення цивільно-правової кваліфікації. Так, з самого початку на підставі наслідків юридичного факту слід визначити, чи є юридичний факт правоприпиняючим. Після цього встановити правову модель, під яку

він підпадає. Слід сказати, що в разі, коли сторони бажають «легалізувати» свій правочин, питання делікту як правоприпиняючого юридичного факту має практичний інтерес лише для третіх осіб на обґрунтування неправомірності дії учасників такого правочину. Іншими словами, встановлення «деліктності» правочину становить інтерес для особи, яка прагне визнати такий правочин недійсним.

Ця обставина пояснюється тим, що склад правопорушення є єдиною й достатньою підставою юридичної відповідальності. Якщо внаслідок дій, які становлять склад правопорушення, припинилися права, обов'язки, правовідносини або правосуб'єктність учасника цивільного обороту, то відповідно дане діяння є правоприпиняючим. Відсутність ознак правопорушення такого діяння призводить до висновку, що дане діяння є правоприпиняючим, але правомірним. Питання правомірності дуже тісно пов'язане з усіма правоприпиняючими юридичними фактами й, можна сказати, є їх факультативною ознакою. Наприклад, знищення власником своєї речі є правоприпиняючим юридичним фактом згідно з п. 4 ч. 1 ст. 346 ЦК України, який має правомірний характер, якщо цим знищенням не було завдано шкоди іншим учасникам цивільного обороту. Якщо ж річ знищується не власником поза волею власника, такі дії також є правоприпиняючим юридичним фактом, але в такому разі – протиправним.

Протиправні правоприпиняючі юридичні факти можуть бути виражені у формі бездіяльності. Наприклад, сторони договору можуть передбачити, що в разі невиконання однією з них договору протягом певного часу договір вважається таким, що припинився. У такому разі невиконання договору однією зі сторін може бути правомірним правоприпиняючим юридичним фактом. Якщо ж сторони передбачать, що в разі невиконання договору однією зі сторін протягом певного часу договір припиняється, а сторона, яка не виконала його, має відшкодувати іншій стороні певну грошову суму, тоді невиконання договору буде неправомірним правоприпиняючим юридичним фактом, оскільки за своєю природою такі дії є правопорушенням із санкцією.

Визначити наявність або відсутність ознак протиправності в юридичних фактах можна за допомогою елементів цивільно-правового правопорушення, а саме: наявність шкоди, протиправність, причинний зв'язок між протиправною дією і шкодою, а також вина. Відсутність цих елементів дає змогу твердити, що правоприпиняючий юридичний факт є правомірним.

Слід наголосити на тому, що наявність у ознаках правочину ознак делікту лише підтверджує той факт, що правочин є неправомірним, але водночас не впливає на його конвалідацію. Якщо сторони або одна зі сторін дійдуть висновку, що правочин містить ознаки правопорушення, вони можуть виправити цей правочин, незважаючи на цю обставину, але лише в тому разі, коли це правопорушення є таким, що може бути виправлене. Тобто за наявності правових механізмів такого виправлення. Якщо ж своїм правочином сторони порушили інтереси інших учасників обороту за відсутності згоди на конвалідацію останніх, наслідки, до яких призвів такий правочин, можуть бути визнані неправомірними з подальшими результатами такого визнання.

Отже, за наявності складу цивільного правопорушення правочин, будь він нікчемним або оспорюваним, є неправомірним, у зв'язку з чим тягне відповідні наслідки у формі додаткових несприятливих обов'язків для сторін чи сторони правочину. Якщо ж правочину не притаманні ознаки цивільно-правового делікту, то цей правочин є правомірним. При цьому треба наголосити на тому, що обста-

вина правомірності чи неправомірності не завжди впливає на об'єктивну здатність сторін оздоровити його.

Щодо подій як правоприпиняючих юридичних фактів, то вони позбавлені ознаки правомірності або неправомірності, оскільки відсутні елементи цивільного правопорушення. У такому разі для того, щоб встановити, чи мав місце правоприпиняючий юридичний факт, слід визначити відповідність об'єктивних обставин правової дійсності правовим моделям. Якщо правова модель обставин відсутня, то юридичного факту взагалі немає.

Слід погодитися з тим, що основний практичний інтерес у цивільному праві становлять дві обставини: правомірність настання наслідків правочинів і їх невідворотність, а також правомірність як ознака цих правочинів. Із цього випливає, що найефективнішим доводом для визнання правочину недійсним буде визнати те, що він є правопорушенням, у зв'язку з чим до його сторін можна буде застосувати наслідки правопорушення. В іншому разі наслідки, породжені таким правочинном, матимуть юридичну силу. Крім того, не слід забувати про можливість оздоровити правочин, яка може мати місце на різних стадіях розвитку правочинності. І хоча це явище (конвалідація) повністю суперечить сутності ідеї нікчемності правочину⁸, воно існує в силу прямих нормативних приписів цивільного законодавства.

1. *Кот О.* Природа недійсних правочинів // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 4 (59). – С. 112. 2. *Цивільне право: Підручник: У 2 т. / В.І. Борисова* (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х.: Право, 2011. – Т.1. – С. 371. 3. *Лукіна І.М.* Цивільне процесуальне правопорушення як підстава цивільної процесуальної відповідальності // Запорізькі правові читання: Тези доп. щорічної Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 14–15 травня 2010 р.: У 2 т. / За. заг. ред. С.М. Тимченка і Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – Т.1. – С. 141. 4. *Кот О.* Цит. праця. 5. *Нємцева А.О.* Теорії безвинної відповідальності в цивільному праві // Правовий захист людини та громадянина в Україні: Матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф., м. Київ, 24 листопада 2011 р. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2011. – С. 183. 6. *Цивільне право: Підручник: У 2 т. / В.І. Борисова* (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Т.1. – С. 371. 7. *Кот О.* Цит. праця. 8. *Нижний А.В.* Конвалідація нікчемних цивільно-правових договорів, укладених з порушенням обов'язкової форми // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2010. – № 4. – С. 76.

УДК 347.12

С. О. КОРОЄД

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

Порушується актуальність проблеми доступності правосуддя в аспекті забезпечення ефективності цивільного судочинства, а також обґрунтовується важливість процесуального аспекту доступності правосуддя. Доступність правосуддя розгля-